

ЕВОЛЮЦІЯ ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ

Конституція України гарантує право на захист для будь-якої особи, яка його потребує. Для цього держава застосовує різноманітні засоби правового захисту суб'єктивних прав і свобод людини і громадянина. Особливо відповідальна роль в цій діяльності належить суду (статті 44, 124 Конституції України). Залежно від характеру порушень захист може здійснюватись у порядку конституційного, цивільного, кримінального або адміністративного судочинства. Демократичні принципи судочинства стають захистом від некомпетентності або можливої упередженості відповідних осіб. Наприклад, у цивільному процесуальному законодавстві передбачено, що будь-яка зацікавлена особа вправі в порядку, встановленому законом, звернутися до суду за захистом порушеного або оскарженого права чи інтересу, що охороняється законом.

Можливість особистого звернення до суду залежить від наявності в особи, що звертається, цивільної процесуальної

правоздатності та дієздатності, які складають цивільну процесуальну правосуб'єктність.

Теорія цивільної процесуальної правосуб'єктності пройшла довгий шлях розвитку, проте своєї актуальності вона не втратила і на сьогодні, що й обумовило вибір теми статті.

До цього часу в загальній теорії права і в окремих (галузевих) юридичних науках не існує єдиної думки відносно юридичної природи правосуб'єктності її змісту, одноманітного її визначення і місця у правовідношенні. Першість в дослідженні цієї правової категорії належить вченим-цивілістам М. Т. Агаркову, С. М. Братусю, А. В. Венедиктову, О. С. Йоффе, С. Ф. Кечек'яну, О. А. Красавчикову, Л. С. Явичу та ін.

Переходячи до встановлення сутності цивільної процесуальної правосуб'єктності доцільно проаналізувати точки зору з цієї проблеми цивілістів та інших вчених. Поряд з цим заслуговують на увагу висновки

М. М. Агаркова, який відзначав, що правосуб'єктність має абстрактний характер, тобто це узагальнена можливість правоволодіння, яка не може бути представлена у вигляді набору чи комплексу окремих суб'єктивних прав. Не слід уявляти правосуб'єктність і як динамічну категорію, що постійно змінюється залежно від обсягу конкретних прав і обов'язків, якими наділений громадянин. Правосуб'єктність – це максимально повна, сумарно виражена можливість правоволодіння, абстрактний характер якої якраз і виявляється в її узагальнюючій характеристиці [3, с. 70].

Значно пізніше, не погоджуючись з М. М. Агарковим, цивіліст Л. С. Явич зауважив, що абстрактний характер правосуб'єктності, з одного боку, і встановлення її законом – з іншого, передбачає незалежність правосуб'єктності від волі і дій осіб [22, с. 60].

Досліджуючи цю проблему, С. Н. Братусь вказував, що правоздатність і правосуб'єктність – це рівнозначні правові поняття. Правоздатність, наголошував він – це лише сумарне, загальне відображення будь-яких проявів суб'єктивних прав особи та її загальна основа, без якої неможливі конкретні правомочності. Суттєвою рисою правоздатності він визнавав зв'язок прав і

обов'язків. Розглядаючи питання дієздатності особи, вчений розрізняв загальну і спеціальну дієздатність. Спеціальна дієздатність виникає у особи, на його думку, як правило, одночасно з виникнення спеціальної правоздатності [5, с. 6, 13, 36, 84].

Ототожнював поняття дієздатності та правосуб'єктності й вчений-цивіліст А. В. Венедиктов. Він зокрема вказував, що правоздатність (дієздатність) – це властивість особи мати права і обов'язки, здатність мати права і обов'язки, здатність бути самостійним (особливим їх носієм), суб'єктом цих прав і обов'язків [6, с. 86]. Проте, в дещо пізніших своїх роботах, зокрема у праці «О субъектах социалистических правоотношений» він розмежовує поняття правоздатності, дієздатності та правосуб'єктності. Наприклад, він підкреслює, що необхідно розмежовувати цивільну правоздатність і дієздатність тільки в цивільному праві, а для інших галузей, в яких правоздатність і дієздатність виникають одночасно, таке розмежування не має ні теоретичного, ні практичного значення [8, с. 90].

Погляди С. Ф. Кечек'яна мало в чому відрізняються від висновків С. Н. Братуся та А. В. Венедиктова. Він вважав за необхідне розмежовувати правоздатність як загальну, абстрактну можливість набуття

прав, загальну здатність бути суб'єктом права і конкретну правоздатність як здатність володіти цими правами. Дієздатність, на його думку, є певним видом спеціальної правоздатності, можливістю і здатністю мати права на здійснення дій, покликаних створювати юридичні наслідки. Отже, С. Ф. Кечек'ян фактично ототожнює правоздатність, дієздатність і правосуб'єктність [13, с. 85-86].

О. А. Красавчиков у своїх працях досліджував не лише правоздатність і дієздатність, але й зміст правоздатності та правосуб'єктності. Він розглядав правоздатність як реальну можливість громадян брати участь у різноманітних відносинах щодо задоволення своїх матеріальних і культурних потреб. Зміст правоздатності він визначав як здатність особи мати певні права та обов'язки. Дієздатність, як і правоздатність, на його думку, є передумовою правоволодіння, яке включає в себе здатність особи своїми діями набувати право і створювати для себе обов'язки, здатність нести цивільно-правову відповідальність за здійснення нею правопорушення (деліктоздатності). Щодо правосуб'єктності, то її зміст, на думку вченого, складається із правоздатності та дієздатності [17, с. 107, 111, 114, 115].

Досліджуючи правосуб'єктність в аспекті цивільного права, О. С. Йоффе відзначав, що цивільна правосуб'єктність особи, яку складають правоздатність і дієздатність, створює умови набуття нею цивільних прав і обов'язків. При цьому цивільна правосуб'єктність дає особі можливість мати не лише права, якими вона володіє, але й будь-які інші права, які їй дозволені законом [11, с. 102-103].

Не залишилися осторонь від дослідження правової природи правосуб'єктності, її змісту, суб'єктів та інших, пов'язаних з нею, питань представники теорії держави та права, процесуалісти, а також вчені інших галузей права. Але й вони впродовж тривалого часу досліджували правосуб'єктність через призму цивільної правоздатності та розповсюдження її дії на коло осіб. З огляду на це слід навести найбільш вагомий у плані правосуб'єктності (цивільно-процесуальної правосуб'єктності) висловлювання та точки зору окремих вчених. «Процесуальна правоздатність – писав С. В. Александровський – відповідає цивільній правоздатності. Процесуальна правоздатність, – вказував він далі, – виявляється в можливості бути суб'єктом процесу, його стороною, володіти процесуальними правами... Кожен може

бути стороною в процесі у межах своєї цивільної правоздатності» [4, с. 29]. А. Ф. Клейнман займав аналогічну позицію. На його думку, «для того, щоб бути стороною в процесі, необхідно мати процесуальну правоздатність. Радянський цивільний процес визнає процесуальну правоздатність за тими особами та організаціями, які користуються загальноцивільною правоздатністю» [14, с. 20].

Розвиваючи вчення про цивільну процесуальну правоздатність, С. Н. Абрамов розглядав її не тільки як процесуальну якість бути стороною у справі, а в першу чергу як здатність особи мати процесуальні права і обов'язки [1, с. 86].

М. А. Гурвіч у «Лекціях з радянського цивільного процесу» замість свого власного визначення процесуальної правоздатності як здатності бути стороною у своїй справі дає їй нове визначення як здатності бути суб'єктом процесу, зокрема позивачем, відповідачем або третьою особою в процесі. Прямо вказані тут тільки три категорії суб'єктів процесу – позивачі, відповідачі, треті особи. Проте сам автор не визнає перелік вичерпним і розповсюджує своє визначення і на інших учасників процесу. Ними, на думку автора, є не тільки сторони та треті особи, а також і прокурор,

і суб'єкти, що беруть участь у процесі по захисту прав інших осіб [10, с. 47].

Д. М. Чечот розширив ці правові категорії на прокурорів, суддів та органи державного управління. При цьому він піддає сумніву правильність точки зору, що цивільна процесуальна правоздатність витікає з цивільної правоздатності й нею визначається. Свої висновки Д. М. Чечот обґрунтовує тим, що в цивільному процесі суд здійснює захист не лише цивільних, а й трудових, адміністративних, земельних та інших прав громадян й юридичних осіб. Саме тому, вказує він, ототожнення цивільної та цивільної процесуальної правоздатності є помилковим [20, с. 22-23].

У свою чергу А. Ф. Козлов дійшов висновку, з яким можна погодитись, що процесуальна правоздатність розповсюджується на всіх суб'єктів процесуальних правовідносин [15, с. 12-14]. У подальшому до його позиції приєдналися і в подальшому розвинули М. А. Вікут [7, с. 40], О. О. Мельников [18, с. 46 - 49], Р. Гукасян [9, с. 49].

Досліджуючи правосуб'єктність в частині її суб'єктного складу, вчений-теоретик С. С. Алексєєв стверджував, що здатність особи бути носієм юридичних прав та обов'язків визначається

ся правосуб'єктністю, яка є невід'ємною ознакою суб'єкта права.

Під правосуб'єктністю в теорії права розуміють здатність особи бути суб'єктом права, тобто учасником правовідносин, носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Наділення її правосуб'єктністю – сходинка в процесі правового регулювання. Тут норми права деякою мірою вже реалізуються: реально окреслюється коло осіб, які можуть бути учасниками правовідносин відповідно до галузі права. Галузева правосуб'єктність конкретизує сферу законодавства, яке діє по відношенню до особи, а отже і коло правовідносин, в яких остання може брати участь. Правосуб'єктність, з точки зору С. С. Алексєєва, – перший етап конкретизації приписів юридичних норм на стадії галузевого правовідношення [2, с. 145].

У загальній теорії права правосуб'єктність традиційно поділяють на два основні елементи – здатність володіти правами й нести обов'язки (правоздатність) і спроможність до самостійного здійснення прав та обов'язків (дієздатність).

Н. А. Чечина у своїй монографії вперше запропонувала застосувати поняття «процесуальна правосуб'єктність» замість поняття «цивільна про-

цесуальна правоздатність», а також спростувала висновки, що з неї витікає право суб'єктність [19].

На думку Н. А. Чечиної у зв'язку з тим, що в процесі можуть брати участь тільки такі особи, які здатні самі здійснювати свої права та обов'язки, теорія цивільного процесуального права та чинне процесуальне законодавство повинні відмовитися від поняття цивільної процесуальної правоздатності й користуватись тільки поняттям процесуальної правосуб'єктності. Вона визначає останню як «...признанню нормами гражданского процессуального права способность иметь и осуществляют гражданские процессуальные права и обязанности». Її слід розглядати як загальну, абстрактну передумову цивільних процесуальних прав і обов'язків. Правосуб'єктністю володіють усі особи, які можуть брати участь у процесі, але вона встановлюється відповідно кожного учасника процесу окремо, тому потрібно говорити про правосуб'єктність сторін, правосуб'єктність третіх осіб, свідків, прокурора, представника, експерта та ін. [19, с. 16, 17, 25].

Значно розширили і доповнили вчення Н. А. Чечиної про цивільну процесуальну правосуб'єктність такі вчені, як І. І. Богдан, К. В. Гусаров,

В. В. Комаров, А. А. Мельников, П. І. Радченко, М. І. Штефан, В. Н., Щеглов, С. А. Якубов та ін.

Пропозиція Н. А. Чечиної щодо введення процесуальної правосуб'єктності була підтримана В. Н. Щегловим, який, не погоджуючись з деякими її висновками, запропонував не замінити правоздатність правосуб'єктністю, а користуватись обома цими поняттями: правоздатністю – для громадян і юридичних осіб, які виступають сторонами і третіми особами, а правосуб'єктністю – для всіх інших осіб [21, с. 106-116].

У цілому погляди Н. А. Чечиної поділяє і С. А. Якубов. Проте він пропонує не відмовлятися від поняття правоздатності. На його думку всі суб'єкти цивільних процесуальних відносин володіють і правосуб'єктністю, і правоздатністю, які є передумовою участі в процесі. Він відзначає, що «... правосуб'єктність – загальна абстрактна передумова утворення процесуального правовідношення..., загальна абстрактна передумова цивільних процесуальних прав і обов'язків..., а правоздатність означає здатність мати права та обов'язки, бути суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин» [23, с. 22, 59, 63, 125, 126, 149]. Різниця між правоздатністю і правосуб'єктністю полягає в тому, вказує він, що правоздат-

ність складає лише половину правосуб'єктності, а другу її половину складає дієздатність.

Обґрунтованої й переконливої позиції щодо розповсюдження цивільної процесуальної правосуб'єктності дотримується В. В. Комаров. Він доводить, що абстрактної, єдиної для всіх осіб – учасників процесу не існує, а існує правосуб'єктність суду, сторін, третіх осіб, прокурора, представника, експерта та ін. Цивільна процесуальна правосуб'єктність є специфічною особливістю суб'єктів цивільного процесуального права, яка робить їх носіями прав і обов'язків, дає можливість вступати в цивільні процесуальні відносини [16, с. 15].

Значний внесок у дослідження цивільної процесуальної правосуб'єктності зробив К. В. Гусаров. Обґрунтовуючи поняття цивільної процесуальної правосуб'єктності, він стверджує:

– цивільна процесуальна правосуб'єктність закріплює правове положення суб'єктів цивільного процесуального права;

– структурний зміст цивільної процесуальної правосуб'єктності виявляється в тому, що всі її елементи складають органічну єдність і функціональний зв'язок;

– конкретні цивільні процесуальні суб'єктивні права та обов'язки є похідними від право-

здатності чи діездатності й належать суб'єкту права чи покладають на нього свої обов'язки;

– конкретні цивільні процесуальні права і обов'язки – це такі, що набуваються на основі цивільної процесуальної правосудатності й цивільної процесуальної діездатності (для сторін, третіх осіб) чи цивільної процесуальної право-діездатності для інших осіб);

– цивільна процесуальна правосуб'єктність є галузевим поняттям. [12, с. 9]

На основі цих та інших ознак К. В. Гусаров формулює таке поняття цивільної процесуальної правосуб'єктності: цивільна процесуальна правосуб'єктність – це елемент механізму право-

вого регулювання цивільних процесуальних правовідносин, який забезпечує «переведення «нормативності» цивільного процесуального права» у специфічний правопорядок при здійсненні правосуддя та реалізації суб'єктами цивільного процесуального права процесуальних функцій [Там же, с.9].

На нашу думку, сформульоване К. В. Гусаровим поняття цивільної процесуальної правосуб'єктності найбільш повно і правильно відображає висловлені раніше вченими-процесуалістами точки зору, висновки та пропозиції щодо визначення цієї правової категорії, відповідає чинному законодавству і судовій практиці.

Список літератури: 1. *Абрамов С. М.* Гражданский процесс / С. М. Абрамов. – М. : Госюриздат, 1948. – 640 с. 2. *Алексеев С. С.* Общая теория социалистического права/ С. С. Алексеев. – Вып. 2. – Свердловск: Госюриздат, 1964. – 620 с. 3. *Агарков А. М.* Обязательство по советскому гражданскому праву/ А. М. Агарков. – М. Госюриздат. – 1940. 254 с. 4. *Александровский С. В.* Гражданский процесс РСФСР в вопросах и ответах с разъяснениями НКЮ Верховного суда РСФСР / С. В. Александровский. – Л., 1927. – 184 с. 5. *Братусь С. Н.* Субъекты гражданского права/ С. Н. Братусь. – М. Госюриздат, 1950. – 367 с. 6. *Венедиктов А. В.* Государственная социалистическая собственность/ А. В. Венедиктов – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – 840 с. 7. *Венедиктов А. В.* О субъектах социалистических правоотношений / А. В. Венедиктов – Л. : АН СССР, 1958. – 350 с. 8. *Викут М. А.* Стороны – основные лица искового производства/ М. А. Викут. – Саратов : Госюриздат, 1968, – 220 с. 9. *Гукасян Р.* Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве/ Р. Гукасян. – Саратов: Госюриздат, 1970. – 180 с. 10. *Гурвич М. А.* Лекции по советскому гражданскому процессу/ М. А. Гурвич. – М., 1950. – 240 с. 11. *Гусаров К. В.* Проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності/ К. В. Гусаров. : дис... канд. наук; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. - 19 с. 12. *Йоффе О. С.* Советское гражданское право/ О. С. Йоффе. – М. – Юрид. лит., 1967. – 494 с. 13. *Кечецьян С. Ф.* Правоотношения в социалистическом обществе/ С. Ф. Кечецьян – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 187 с. 14. *Клейнман А. Ф.* Советский гражданский процесс : учеб. пос. для правовых школ / А. Ф. Клейнман. – М., 1938. – 158 с. 15. *Козлов А. Ф.* Суд первой инстанции как субъект советского процессуального права / автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук А. Ф. Козлов: – Свердловск, 1982. 30 с. 16. *Комаров В. В.* Цивільні процесуальні правовідносини та їх об'єкти / В. В. Комаров, П. І. Радченко. – К. : НМК з ВО. Мінвузи УРСР, 1991. – 104 с. 17. *Красавичков О. А.* Юридические акты в советском гражданском праве / О. А. Красавичков.– М.: Госюриздат, 1958. – 183 с. 18. *Мельников А. А.* Правовое положение личности в советском гражданском процессе/ А. А. Мельников. –

М.: Госюриздат, 1969. – 310 с. **19.** Чечина Н. А. Гражданские процессуальные отношения / Н. А. Чечина. – Ленинград: Госюриздат, 1962. – 379 с. **20.** Чечот Д. М. Участники гражданского процесса / Д. М. Чечот. – М.: Госюриздат, 1960. – 198 с. **21.** Щеглов В. Н. Гражданское процессуальное правоотношение / В. Н. Щеглов. – М., 1966. – 282 с. **22.** Явич Л. С. Сущность права / Л. С. Явич. – Л., 1985. – 234 с. **23.** Якубов С. А. Субъекты советского гражданского процессуального права / С. А. Якубов. – Ташкент, 1973. – 308 с.

ЭВОЛЮЦИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТИ КАК ПРЕДПОСЫЛКИ ПРАВА НА ОБРАЩЕНИЕ В СУД Жушман М. В.

В статье рассмотрены вопросы связанные с эволюцией гражданской процессуальной правосубъектности как предпосылки права на обращение в суд. Возможность личного обращения к суду зависит от наличия у лица, которое обращается, гражданской процессуальной правоспособности и дееспособности, которые составляют гражданскую процессуальную правосубъектность. Проанализирован, что при исследовании правосубъектности следует исходить из того, что абстрактной, единственной для всех лиц, участников процесса не существует, а существует правосубъектность суда, сторон, третьих лиц, прокурора, представителя, эксперта и др., что позволило сделать вывод о том, что гражданская процессуальная правосубъектность является специфической особенностью субъектов гражданского процессуального права, которая делает их носителями прав и обязанностей, дает возможность вступать в гражданские процессуальные отношения.

Ключевые слова: гражданская процессуальная правоспособность, гражданская процессуальная дееспособность, гражданская процессуальная правосубъектность.

EVOLUTION OF CIVIL JUDICIAL LEGAL SUBJECTIVITY AS PRE-CONDITION OF RIGHT ON AN APPEAL IN A COURT Zhushman M. V.

Possibility of the person to address to the court depends on a presence of civil judicial and capability of a person who applies. They make civil judicial legal subjectivity. At research of legal subjectivity it is necessary to come from that abstract, unique for all of persons, participants of process does not exist, but exists legal subjectivity of court, sides, third persons, public prosecutor, representative, expert and others Civil judicial legal subjectivity is the specific feature of civil judicial legal subjects, which makes them the transmitters of rights and duties, enables to enter into civil judicial relations.

Key words: civil judicial legal capacity, civil judicial capability, civil judicial legal subjectivity.

Надійшла до редакції 15.09.2011 р.